

КУМРАНСЬКИЙ ПСАЛОМ 151 (11QPS^a 28:3-14): ДО ПИТАННЯ ТЕКСТУАЛЬНОЇ ТА КАНОНІЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Галина Теслюк

Український католицький університет, Львів

Вступні зауваги

Віднайдення сувою псалмів в 11-й печері Кумрану проливає світло на єврейський текст Псалма 151, відомого раніше з грецьких, сирійських та латинських Псалтирів (з останніми двома перекладами грецького тексту)¹. Він міститься і в ефіопських, коптських, вірменських та слов'янських Псалтирях. Псалом розміщений у рядках 3-14 колонки XXVIII найбільшого сувою псалмів – 11QPS^a. У 1965 р. Джеймс Сандерс опублікував текст сувою як *editio princeps*, де Псалом 151 – останній у композиції кумранського Псалтиря².

На відміну від грецького, сирійського та латинського варіанта псалмів, текст кумранського складається із двох окремих частин, і його зміст відрізняється від інших давніх версій. Відступ між рядками 12 і 13 колонки XXVIII, на думку Сандерса, вказує на те, що перший

---

¹ Ґрунтуючись на порівняльному аналізі грецького і сирійського Псалма 151, більшість учених стверджує, що останній – дочірня версія тексту LXX. Розбіжності й додаткові стихи вважають радше тлумаченнями, ніж оригінальною версією. Див.: J. A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11 (DJD IV)*, Oxford: Clarendon Press 1965, 54; J. Strugnell, «Notes on the Text and Transmission of the Apocryphal Psalms 151, 154 (Syr. II) and 155 (Syr. III)» // *HTR* 59 (1966) 261-272; P. W. Skehan, «Again the Syriac Apocryphal Psalms» // *CBQ* 38 (1976) 143-147; D. N. Wight, «The Sequence of the Translations of Apocryphal Psalm 151» // *RevQ* 11 (1983) 401-407. Натомість Жан Мань не погоджується з тим, що грецька і сирійська версії незалежні одна від одної й перекладені окремо від скороченого єврейського тексту Псалма 151A та 151B. Див.: J. Magne, «Les textes grec and syriaque du Psaume 151» // *RevQ* 8 (1975) 548-564.

² На фото Псалма 151, яке подає Сандерс в *editio princeps*, видно, що цей вірш – остання композиція сувою, за ним іде чиста колонка. Див.: Sanders, *The Psalms Scroll*, 49.

твір закінчується і розпочинається другий. Щобільше, упорядник *editio princeps* також припускає, що із плином часу відбулося скорочення псалма і в ході історії писар об'єднав ці два окремі блоки в один твір³. Беручи це припущення до уваги, редактор сувою 11QPs^a запропонував розділити Псалом 151 на дві окремі частини: 151A, де розповідається про помазання Давида, молодшого сина Єссея, на правителя Ізраїля, і 151B, який описує історію боротьби Давида проти Голіафа⁴. Зазвичай учені дотримуються саме такого поділу псалма, а також теорії про його скорочення у процесі передання⁵.

³ Sanders, *The Psalms Scroll*, 60-61.

⁴ Там само, 54-61.

⁵ Дюпон-Соммер вважає, що таке скорочення спричинене догматичною корекцією орфічних мотивів, представлених у псалмі: A. Dupont-Sommer, «Le psaume CLI dans 11QPs^a et problème de son origine essénienne» // *Semitica* 14 (1964) 25-62. Див. також: P. W. Skehan, «The Apocryphal Psalm 151» // *CBQ* 25 (1963) 407-409; S. Talmon, «Extra-Canonical Hebrew Psalms from Qumran – Psalm 151» // *The World of Qumran from within: Collected Studies*, Jerusalem-Leiden: Brill 1989, 244-272; D. Amara, «Psalm 151 from Qumran» // *Text* 19 (1998) 183-185; P. W. Flint, «“Apocrypha”, Other Previously Known Writings, and “Pseudepigrapha” in the Dead Sea Scrolls» // P. W. Flint – J. C. VanderKam (eds.), *The Dead Sea Scrolls after Fifty Years*, Leiden: Brill 1999, 24-66.

Проте Менахем Харан відхиляє не лише твердження Сандерса про те, що Псалом 151 LXX – це скорочена версія кумранського тексту, а й поділи псалма. Згідно з Хараном, на основі лінгвістичного аналізу кумранський Псалом 151 – радше розширена версія оригінальної форми псалма, яка збереглася у Псалтирі Септуагінти. «Додаткові» частини кумранського тексту – рядки 5-8 (відсутні в LXX) – вказують на елліністичні впливи, і, відповідно, на пізню дату композиції.

Стосовно ж поділу Псалма 151 на дві різні частини, Харан стверджує, що версія Кумрану містить один Псалом 151. По-перше, в 11QPs^a можна знайти декілька прикладів, де переписувач залишив пробіл(и) чи пропустив рядки в межах одного блоку. Ці приклади не обов'язково вказують на початок нового псалма. У колонці XVII є пропуск між стихами 20-21 Псалма 145; у колонці XVIII – пробіл між послідовними словами у 8,11 Псалма 154. Подібний приклад переписувач залишив навіть у рядку 10 колонки XXVIII – הַיָּפִים בְּשַׁעֲרָם («красивий їхнім волоссям») – між цими двома словами є пробіл. По-друге, є послідовність «суб'єкт–матерія» всередині псалма. Рядки 11-12 містять твердження про Давидове помазання святим елеєм пророком Бога, тоді як рядок 13 розповідає про одне з перших його діянь як обранця Божого – захист свого народу від філістимлян через убивство Голіафа. По-третє, завдання псалма – не показати благочестя Давида, а радше представити його заслуги як царя. По-четверте, якщо є один автор для обох частин, то природно вважати текст одним твором. Див.: M. Haran, «The Two Text-Forms of Psalm 151» // *JJS* 39 (1988) 176-177, 179-181.

Щодо жанру псалма, то Сандерс припустив, що його написано у формі «поетичного мідраша» за мотивами розповіді про Давида в 1 См 16-17: зокрема Псалом 151А ґрунтується на подіях, описаних у 1 См 16:1-13, а Псалом 151В – на 1 См 17:8-23⁶. Потрібно зазначити, що представлений у Псалмі 151 ліричний переспів діянь Давида, чи радше царська автобіографія, не є унікальною для кумранського Псалтиря. У сирійських Псалмах 152-153 автор(и) також покликаються на історію життя Давида, зокрема на час його пастухування⁷. Страґнел у статті «Більше псалмів Давида» звертає увагу на один із «псалмів Давида», записаних Псевдо-Філоном Олександрійським у *Liber Antiquitatum Biblicarum* 59:4⁸. Зокрема у другій частині цього псалма можна знайти такі ж теми і фразеологію, як у Псалмі 151 чи в 1 См 16, а саме: покликання на батька і братів Давида; згадку про його помазання пророком Самуїлом; розповідь про посланців (на кшталт Пс 151 LXX, але на відміну від 11QPs^a 28:3-14)⁹; опис воздання хвали Господеві (в дусі 11QPs^a 28:3-14, але на відміну від Пс 151 LXX). Інший приклад біографії Давида можна знайти у Книзі Сираха 47:1-12, де описано похвалу цареві. Як зазначає Сміт, у цьому творі автор застосовує ті самі прийоми композиції, що й автор Псалма 151, використовуючи термінологію з 1 См 17¹⁰. Таким чином, поетичне зображення життя Давида у формі псалма та використання цього жанру в різних текстах пізнього періоду вказують на релігійне зацікавлення героїчною й ідеальною біографією / автобіографією Давида в період Другого храму, її перосмислення та формування.

Що стосується дати укладання псалма, то загалом визнають, що його написали в часи Другого храму, зокрема в пізній перський / ранній елліністичний період. Хоча сам сувій датується I ст. по Р. Х., його збірка передує періоду Кумрану і її можна простежити до середини II ст. до Р. Х¹¹.

⁶ Sanders, *The Psalms Scroll*, 56, 61.

⁷ J. H. Charlesworth – J. A. Sanders, «More Psalms of David» // J. H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, vol. 2, Garden City: Doubleday, 1985, 615-617.

⁸ J. Strugnell, «More Psalms of “David”» // *CBQ* 27 (1965) 207; D. J. Harrington, «Pseudo-Philo» // Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, 296-377.

⁹ Див.: M. S. Smith, «How to Write a Poem: the Case of Psalm 151A (11QPs^a 28, 3-12)» // T. Muraoka – J. F. Elwolde (eds.), *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls and Ben Sira. Proceedings of a Symposium Held at Leiden University 11 – 14 December 1995*, Leiden: Brill, 1997, 183.

¹⁰ Smith, «How to Write a Poem», 183-184.

¹¹ Наявність певної композиції, укладеної до періоду Кумрану, відсутність слів, притаманних спільноті Кумрану, і використання сонячного календаря, що

Поява псалма у Псалтирі LXX також передбачає *terminus ad quem* III-II ст. до Р. Х. Існують і лінгвістичні особливості Псалма 151, що свідчать про постекзилний період його укладання. Зокрема філологічна експертиза поеми, яку зробили Гурвіц і Харан, вказує на те, що мова Псалма 151 – приклад пізнього біблійного івриту; іншими словами, дата укладання тексту не може передувати періоду Другого храму¹².

Існують і інші характеристики, які свідчать про елліністичний період написання псалма. Навіть якщо весь літературний блок – 11QPs^a 28:3-14 – розглядати як поетичний мідраш, що ґрунтується на 1 См 16-17, рядки 5б-7а, на думку Сандерса, містять небіблійні поняття: Давида оспівано як доброго і благочестивого пастуха, який прославляє Бога. Таке зображення нагадує етичну концепцію душі періоду еллінізму. Поняття орфічного Давида – добре відома тема раннього єврейського мистецтва, яка дозволяє датувати вірш епохою еллінізму¹³. Як літературний жанр псалма, так і його автобіографічний стиль, що висвітлює невідомі риси біблійного персонажа, відповідає пізній даті написання. Крім того, Талмон припускає, що 11QPs^a 151 – це «найбільш повний і досконалий зразок нового жанру, де пізню біблійну автобіографічну розповідь представлено у вигляді псалма»¹⁴. Підсумовуючи, зазначаю, що, разом зі свідченнями тексту Септуаґинти, *terminus ad quem* – III ст. до Р. Х.

знаходимо в інших юдейських творах, написаних до заснування кумранської спільноти, свідчить, що 11QPs^a укладений ще перед II ст. до Р. Х. Див.: P. W. Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms*, Leiden: Brill, 1997, 201.

¹² Haran, «The Two Text-Forms», 172-174; тут автор подає лінгвістичні ознаки, запропоновані Гурвіцом для того, щоб довести пізній біблійний іврит псалма: בנפשי אמרתי אני («Я сказав у моїй душі», рядок 5); אדון הכול («Господь усього», рядок 7); לגדלני בקומחם; שלך ... את שמואל («послав ... Самуїла зробити мене великим», рядки 8-9); הגבהים היפים בשערם («високий статурою і красивий волоссям», рядки 9-10; замість біблійної єврейської גבוהי הקומה («і він зробив мене князем людей його», рядок 11; замість класичного івриту נגיד על עמו («серед синів його завіту», рядки 11-12). Див. також: A. Hurvitz, «The Language and Date of Psalm 151 from Qumran» (Hebrew) // *ErIsr* 8 (1967) 83-87.

¹³ Sanders, *The Psalms Scroll*, 56-61; див. також: J. Magne, «Orphisme, pythagorisme, essénisme dans le texte hébreu du Psaume 151?» // *RevQ* 8 (1975) 533-542; M. Smith, «Psalm 151, David, Jesus, and Orpheus» // *ZAW* 93 (1981) 251-253. Скеган, Рабінович і Кросс не погоджуються з наявністю орфічних мотивів у Псалмі 151 з Кумрану, але все ж датують його III-II ст. до Р. Х. Див.: I. Rabinowitz, «The Alleged Orphism of 11Q PSS 28.3-12» // *ZAW* 76 (1964) 193-200; F. M. Cross, «David, Orpheus, and Psalm 151:3-4» // *BASOR* 231 (1978) 69-71.

¹⁴ Talmon, «Extra-Canonical Hebrew Psalms from Qumran – Psalm 151», 264.

Переклад і примітки

Публікація 11QPs^a 151 як *editio princeps* із перекладом та коментарями привернула увагу багатьох дослідників Біблії, які запропонували свої прочитання й переклади цього тексту. Двозначність єврейських букв виникла передовсім через плутанину *vav* і *yod* у вірші. Прозовий стиль псалма та відсутність розділових знаків означає, що деякі слова, а також стихи, можна читати в різних поєднаннях і цим надати їм дещо відмінного сенсу. Відчитання самої поезії Сандерсом спричинило різноманітні інтерпретації перекладів Псалма 151A¹⁵. Редактор запропонував розділити вірш на дві частини. Перша розповідає про музичні навички Давида і його похвалу Богові (стихи 1-4), а друга описує його помазання пророком Самуїлом (стихи 5-7)¹⁶. Крім цієї подвійної композиції, існують лінгвістичні й тематичні кореляції між стихами, які полегшують хіастичну структуру твору¹⁷:

А (рядки 3б-4а) «Давид як пастух отари свого батька»,

Б (рядки 4б-5) «Давид шанує Бога»,

В (рядок 6) «Давид без свідка»,

В¹ (рядки 7-8а) «Бог свідчить Давидові»,

Б¹ (рядки 8б-10) «Бог вирізняє Давида в його сім'ї»,

А¹ (рядки 11-12) «Давид як пастир Божого народу».

Переклад¹⁸

Рядок 3а (титул)	Алилуя Давида, сина Єссея
Рядки 3б-4а (стих 1)	Я був меншим, ніж мої брати, І наймолодшим серед синів мого батька. І він зробив мене пастухом своїх овець, І правителем над їх дітьми.
Рядки 4б-5а (стих 2)	Мої руки зробили музичний інструмент, І мої пальці ліру. І тоді я возніс хвалу Господеві. Сказав я у своїй душі:

¹⁵ Спірні прочитання псалма буде зазначено.

¹⁶ Sanders, *The Psalms Scroll*, 54-55.

¹⁷ Smith, «How to Write a Poem», 188-189; Magne, «Orphisme, pythagorisme, essénisme», 513-520; B. Storfjell, «The Chiastic Structure of Psalm 151» // *AUSS* 25 (1987) 99-102, 104-105.

¹⁸ Структура стихів та відчитання єврейського тексту – як в *editio princeps*; див.: Sanders, *The Psalms Scroll*, 55-56.

- Рядки 5б-6 (стих 3)   Гори не свідчать про Нього,
                                   І пагорби не звіщають,
                                   Дерева леліють мої слова
                                   І вівці мої діла.
- Рядки 7-8а (стих 4)   І хто може звістити, і хто може розповісти,
                                   І хто може перелічити діла Господа?
                                   Господь все побачив,
                                   Все Він почув і вислухав.
- Рядки 8б-9а (стих 5)   Він послав свого пророка, щоб помазати мене,
                                   Самуїла, щоби зробити мене великим.
                                   Мої брати вийшли йому назустріч,
                                   Гарному статурою і красивому виглядом.
- Рядки 9б-10а (стих 6)   Хоча вони і високого зросту,
                                   І мають гарне волосся,
                                   Господь Бог не обрав їх.
- Рядки 10б-12 (ст. 7)   Але Він послав і взяв мене з-поміж овець,
                                   І Він помазав мене священним єлеєм,
                                   І Він зробив мене князем свого народу
                                   та керманичем синів Його завіту.
- Рядок 13а (напис)   Початок діянь Давида після того,
                                   як Божий пророк помазав його.
- Рядки 13б-14а   Потім я побачив філістимлянина,
                                   який стояв у шерензі,
                                   філістимлян проклинаючи.
- Рядок 14б   ... Я ...

Примітки

Рядок 3а. Першу лексему заголовка הַלְלוּ יְיָ пояснюють як частину-закінчення попереднього Псалма 150, а не як перший терм Псалма 151¹⁹. Цей висновок ґрунтується на тому факті, що, порівняно з іншими похвальними псалмами МТ, Псалом 151 з Кумрану не містить рис цього жанру. Однак у 11QPs^a ця композиція йде відразу після Псалма 134, який не містить жодних «алилуя» наприкінці. Отже, можна стверджувати, що, хоча Псалом 151 не відповідає *жанрові прослави*, цю надрядкову частину

¹⁹ Див.: Strugnell, «Notes on the Text and Transmission», 267; Haran, «The Two Text-Forms», 181; Storfjell, «The Chiasmic Structure of Psalm 151», 99.

можна розглядати як оригінал на основі змісту псалма (історія про те, як Давид прославляв Бога).

Рядки 4b-5a. У стиху 2 Сандерс перекладає слово מְשִׁיבָה як «і тому я віддав належне», використовуючи кон'юнктивну зв'язку *vav*. За його словами, «синтаксис не є обов'язково класичним і *vav* не обов'язково вказує на послідовність подій; натомість це може означати “тоді” або “тому”, як часто є у Книзі Проповідника»²⁰. Однак Рабінович інтерпретує *vav* як зв'язку, що вказує на послідовність дій через попереднє дієслово וַיַּעַשׂ («зробили») у перфекті, та перекладає це як «і я віддав належне». Він стверджує, що «*vav* з מְשִׁיבָה не може бути *vav*-кон'юнктив, як впливає з перекладу Сандерса, бо це вимагало б попереднього імперфектно-наказового וַיַּעַשׂ, а не перфектного, який насправді присутній у тексті»²¹. На підтвердження такого перекладу можна знайти приклади, де в єврейській Біблії і в сувоях Мертвого моря використовується *pseudo-cohortativus* щодо опису минулих подій²². Останню фразу стиха אָנִי אָמַרְתִּי בִּנְפֹשִׁי («Я сказав у своїй душі») можна вважати вступом до подальшого тексту (згідно з Рабіновичем і Манем), або прикінцевим висловом (як гадає Сандерс).

Рядки 5b-6. Текст у цих рядках містить кілька філологічних проблем і, як наслідок, свідчить про багато різних сканувань і перекладів²³.

²⁰ Sanders, *The Psalms Scroll*, 57. Жан Мань відчитує цю форму так само: «afin de rendre glorie à YHWH»; див.: Magne, «Orphisme, pythagorisme, essénisme», 522, 544.

²¹ Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 194. Див. також: Storfjell, «The Chiastic Structure of Psalm 151», 100; Smith, «How to Write a Poem», 188.

²² Див.: Bruce K. Waltke – Michael P. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 576-577.

²³ Приклад трьох головних перекладів:

Гори не свідчать про Нього,
І пагорби не звіщають,
Дерева леліють мої слова
І вівці мої діла.
І хто може звістити, і хто може розповісти,
І хто може перелічити діла Господа?
(Sanders, *The Psalms Scroll*, 56).

Я сказав у моїй душі:
Гори не свідчитимуть про мене,
І пагорби – ні;
Дерева не розкажуть моїх слів від мого імені
Ні отари – мої діяння;
Але щоб хтось розповів про це,
Щоб хтось поговорив про це,
І щоб хтось розповів про мої справи!
(Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 196).

Оскільки *vav* і *yod* важко візуально відрізнити, то прийменникова частка ל на початку рядка 6 читається або як לו (суфікс, 3-тя ос. одн., чол. рід, стосується Бога)²⁴, або як לי (1-ша ос. одн., стосується Давида).

Подібна ситуація зі словом ללו – в *editio princeps* Сандерс запропонував представити цю лексему як *pi'el* з ללל («виплекав»)²⁵. Скеган вважає це слово за *noten regens* іменникової конструкції ללי («гілки дерев») – םללל на основі Неєм 8:15²⁶. Рабинович прочитав це як прийменникове словосполучення ללי («від мого імені»), стосовно згаданих вище діянь Давида, на основі припущення про те, що автор поеми мав би знати уривки з Ісаї та Міхея²⁷.

Останнє прочитання видається в цьому уривку доречнішим. Окрім тематичного зв'язку з тим, що йому передують, така інтерпретація бере до уваги синонімічний паралелізм, а також звукову алітерацію з попереднім суфіксальним прийменником ל («для мене») і з наступними іменниками із займенниковими суфіксальними закінченнями לברי («мої слова») і לשימ («мої діла»). Таке прочитання спростовує також твердження про небіблійний тон псалма (тобто що «природа, гори і пагорби не свідчать про Бога») і про те, що в тексті псалма насправді помітний «орфічний Давид» (тобто що «дерева і тварини плекали Давидову музику»)²⁸.

Я сказав собі:
Гори не можуть свідчити про Нього,
І пагорби не можуть теж:
Ні гілки дерев – про мої слова,
Ні стада – про мої твори;
Хто ж насправді може розповісти, і хто може розказати,
І хто може перелічити діла Господа?

(Skehan, «The Apocryphal Psalm 151», 409).

²⁴ Sanders, *The Psalms Scroll*, 56; Skehan, «The Apocryphal Psalm 151», 409; Cross, «David, Orpheus, and Psalm 151:3-4», 69; Smith, «How to Write a Poem», 188.

²⁵ Sanders, *The Psalms Scroll*, 57. І. Рабинович критикував цей переклад, доводячи, що в равністичному івриті немає доказів вживання дієслівної форми *pi'el* ללל, що могло б відповідати поняттю «дорожити словами» (Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 198).

²⁶ Skehan, «The Apocryphal Psalm 151», 407; також: Talmon, «Extra-Canonical Hebrew Psalms from Qumran – Psalm 151», 255. Таке прочитання ламає паралелізм між «горами», «пагорбами», «деревами» й «отарою» – підметами чотирьох підрядних речень.

²⁷ Іс 44:23; 55:12; Мх 6:1-2; Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 198.

²⁸ Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 199. Страгнел пов'язував усі ці випадки з *vav* – «для Нього», «Його», «Його діла», «Його роботи» – з Господом, а також із небіблійним тоном. До того ж, науковець подає приклад псалма Давида арабською мовою, який дуже подібний до Псалма 151 із Кумрану, де неортодоксальні думки про природу, яка не прославляє Бога, виправлено (Strugnell, «Notes on the Text

Рядки 7-8а. Ці рядки також містять важливі інтерпретаційні труднощі. Основна дискусія в цьому уривку фокусується на загальних іменниках אֲדוֹן («Господь»), אֱלֹהִים («Бог»), כּוֹל («все, всього»). Сандерс вважає אֲדוֹן за *poem rectum poem regens* מֵעַשׂוּרָה і перекладає його як «діяння Господа» (стих 4). В обох випадках הַכּוֹל інтерпретується як прямий додаток дієслів – спершу רָאָה («все Бог побачив»), потім הִאֲזִין וְשָׁמַע («все вже Він почув і Він вислухав»)²⁹. Рабінович тлумачить אֲדוֹן і אֱלֹהִים як *nomina regens* הַכּוֹל – «Господь усього» і «Бог усього»³⁰. Ці назви – אֱלֹהִים הַכּוֹל і אֲדוֹן הַכּוֹל – є і в інших творах Кумрану: אֲדוֹן [י] כּוֹל у 4Q403; [וּבְרִיךְ אֱת אֲדוֹן] הַכּוֹל הַלֵּל у 4Q409, рядок 8; אֱלֹהִים [י] הַכּוֹל у 5QRule 1.2³¹. Другу назву – אֱלֹהִים הַכּוֹל – як зазначає Сміт, можна порівняти із אֱלֹהִים הַכּוֹל у Сираха 36:1; 45:23³². Хоча цих висловів немає в єврейській Біблії, вони належать до загальної релігійної термінології часів автора та редактора тексту і використовуються в інших релігійних книгах, що не ввійшли до єврейського канону. Застосування цих термінів вказує радше на досить пізню дату укладання Псалма 151, а не на його канонічний / неканонічний статус³³.

and Transmission», 279-280). Кросс також відносить у всіх цих випадках *vav* до третьої особи однини чоловічого роду. З метою уникнення небіблійного тону уривка Кросс вважає לֵוִי умовною часткою в ідіоматичній конструкції זֶז מִי «хто», «щоб хтось» (Cross, «David, Orpheus, and Psalm 151:3-4», 69).

²⁹ Sanders, *The Psalms Scroll*, 57. Також: Shehan, «The Apocryphal Psalm 151», 409; Strugnell, «Notes on the Text and Transmission», 280; Magne, «Orphisme, pythagorisme, essénisme», 517-518, 544; Smith, «Psalm 151, David, Jesus, and Orpheus», 250.

³⁰ Rabinowitz, «The Alleged Orphism», 194; також: Cross, «David, Orpheus, and Psalm 151:3-4», 69; Haran, «The Two Text-Forms», 172; Storfjell, «The Chiasmatic Structure of Psalm 151», 100; Smith, «How to Write a Poem», 188. Сандерс загалом приймає таке прочитання рядків. Хоча він наголошує, що його відчитання ґрунтується не лише на арабському вірші (поданому Страгнелом), а й на основі текстів *Sinaiticus*, LXX і *Vetus Latina*, де הַכּוֹל перекладене у знахідному відмінку додатка, пов'язаного з перехідним дієсловом «чути» (James A. Sanders, «The Qumran Psalms Scroll (11QPs^a) Reviewed» // M. Black – W. A. Smalley (eds.), *On Language, Culture, and Religion: In Honor of Eugene A. Nida*, Paris: Mouton, 1974, 86).

³¹ Див.: Smith, «How to Write a Poem», 192-193. Подібні грецькі вислови, вказані Фіцмаером у Рм 10:12: «ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλοῦ μένουσ αὐτόν (бо той самий Господь усіх, багатий для всіх, хто Його призиває)»; «τῶν πάντων ... μόνου καὶ πρῶτου ἡγήμαι κύριον (я визнав тебе першим і єдиним серед усіх Господом)» у Йосифа, *Ant.* 20,4,22,90); див.: Joseph Fitzmyer, *Romans*, AB 33, Garden City: Doubleday, 1992, 592-593.

³² LXX у цих стихах перекладено «ὁ θεὸς πάντων (Бог усіх)»; див.: Smith, «How to Write a Poem», 193.

³³ Всупереч Харану, Талмону.

Порівняльний аналіз єврейської і грецької версій Псалма 151

Віднайдення єврейського варіанту Псалма 151 поставило питання про те, чи знайдено, нарешті, вихідний текст. Наступну частину цієї статті присвячено порівнянню 11QPs^a 151 і його грецької версії.

Щодо 11QPs^a 151, треба зазначити, що сам текст довершений із перспективи ідей, а також змісту, тоді як грецький варіант містить подекуди незрозумілі частини. Наприклад, питання в LXX, стих 3 – «τίς ἀναγγελεῖ τῷ κυρίῳ μου (хто може звістити про Господа)» – стає зрозумілішим після його прочитання у версії єврейською у стиху 4: כּוֹל אֲדוֹן הַכּוֹל שֶׁפָּרַח אֶת מַעְשָׂיו לְכָל הַיְמִינִים («хто може розповісти про діяння Господа всіх»); або вислів «αὐτὸς κύριος αὐτὸς εἰσακούει (сам Господь, Він сам чує)» з 11QPs^a 151 означає, що Господь справді звертає увагу і знає про тих, хто прославляє Його. Сандерс припускає, що труднощі в розумінні тексту пов'язані з гаплографією між стихом 4 11QPs^a і стихом 3 LXX³⁴.

Необхідно зазначити, що обидві версії подають один і той самий матеріал, хоча він відрізняється у формулюванні. Ця взаємопов'язаність і залежність текстів дає змогу припустити, що обидва належать до однієї джерельної традиції. Проте вони не є одним і тим самим твором³⁵. Як стверджує Сандерс, найважливіше те, що текст 11QPs^a 151 – оригінальний, а версія LXX – переклад об'єднаних псалмів (тобто 151A і 151B)³⁶. Окрім того, він припускає, що грецькі стихи 6-7 «ймовірно, є значним стисненням Псалма 151B у два стихи, що відповідало б лише чотирьом єврейським колонкам, якщо відбулося скорочення й об'єднання в єврейській редакції або перегляд перед перекладом грецькою мовою»³⁷. Протилежний погляд, як зазначав Харан, полягає в тому, що «версія Кумрану здебільшого розширена і похідна, тоді як єврейський текст на основі LXX відображає оригінальне розширення цього псалма»³⁸.

Що стосується заголовка, то Сандерс виділяє у грецькій версії три основних моменти, які відсутні в 11 QPs^a 151A. Перший – апелювання до авторства Давида (Ἰδίουράφος); другий – псалом вважається додатковим (ἔξωθεν τοῦ ἁριθμοῦ); третій – пригадування епізоду з Голіафом (τῷ Γολιάθ)³⁹.

³⁴ Sanders, *The Psalms Scroll*, 59.

³⁵ Amara, «Psalm 151 from Qumran», 184.

³⁶ Sanders, *The Psalms Scroll*, 58-60.

³⁷ Там само, 95.

³⁸ Haran, «The Two Text-Forms», 177.

³⁹ Sanders, *The Psalms Scroll*, 58. Стосовно останнього пункту епізоду про Голіафа, потрібно зазначити, що ця тема запропонована в Псалмі 151B у редакції Сандерса.

Стихи 1-2 з LXX містять ту ж тему, що і стихи 1-2б в 11 QPs^a 151A: «μικρὸς ἤμην ἐν τοῖς ἀδελφοῖς μου καὶ νεώτερος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς μου (я був меншим серед моїх братів і наймолодшим у домі мого батька)», тимчасом текст Кумрану подає дещо інше формулювання з тим же значенням אבי מבני אחי וצעיר מן אחי הייתי (я був меншим, ніж брати мої, і наймолодшим серед синів мого батька). Якщо стих 1с LXX просто згадує про професію Давида, коли він був у себе вдома: «ἐποίμαινον τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς μου (я доглядав отари мого батька)», то єврейський текст вказує на те, що батько сам зробив Давида пастухом: ומישל בגדיותיו ויעה וישמיני לצונו רועה («і він зробив мене пастирем своїх овець і правителем над їх дітьми»). Ще одну відмінність між текстами можна знайти у стиху 2 Псалма 151 LXX і 2а Псалма 151A, де слово «ἤρμοσαν (надав вигляду)» пропущене. Грецька версія також не відповідає стихам 2б-3 єврейського тексту, який зображує Давида добрим пастирем. Ці стихи запропонував Сандерс на основі власного відчитання псалма для того, щоби проілюструвати елліністичні орфічні ідеї (див. вище)⁴⁰.

Протиставлення стиха 3 в LXX і стиха 4 в тексті Кумрану свідчить про ще один приклад тематичної подібності між псалмами. Інші вірші двох версій достатньо близькі за формою, за винятком 4-5 з LXX, які не збігаються із Псалмом 151A. Останні дві відмінності між цими псалмами є у стиху 7 кумранського тексту (ויעשיני נגיד לעמו ומישל בבני בריחו): «і він зробив мене князем свого народу і керманічем синів Його завіту»). Цієї фрази бракує в LXX, тоді як стихи 6-7 в LXX не відповідають змісту Псалма 151A і, як стверджує Сандерс, відображають епізод із Голіафом у Псалмі 151B⁴¹.

Сандерс припускає, що знайдений текст Псалма 151 (який він розділяє на 151A і 151B) було скорочено, і «грецький переклад було зроблено зі скороченого об'єднання двох єврейських псалмів»⁴². Харан, однак, не згоден із цим твердженням і вказує на те, що текст у версії Септуагінти – не обов'язково *Urtext* у версії Кумрану. На його думку, «все, що можна сказати з цього питання – що єврейський текст, який лежить в основі грецького перекладу, ближчий до оригінальної текстової форми псалма, ніж відповідна частина у версії Кумрану»⁴³.

⁴⁰ Sanders, *The Psalms Scroll*, 98.

⁴¹ Там само, 61.

⁴² Там само, 95.

⁴³ Haran, «The Two Text-Forms», 177.

Псалом 151 як останній твір 11QPs^a і псалтирів LXX

У цій частині статті проаналізуємо богослов'я Псалтиря, маючи за зразок кінцеву композицію Псалма 151. Щоб це зробити, необхідно передовсім вивчити впорядкування псалмів мазоретського Псалтиря, Псалтиря LXX і Псалтиря 11QPs^a для оцінки їх богословської форми.

Поділ мазоретського Псалтиря на п'ять частин, на думку Вілсона, було зроблено з певною метою⁴⁴. А саме, йдеться про два різних сегменти цієї книги. У книгах I-III редактори представили крах союзу Давида, а у книгах IV-V шукають способи вирішення проблеми. У першому сегменті розміщення царських псалмів – Псалма 2 на початку книги I і Псалмів 72 і 89 наприкінці книг II і III – забезпечує тлумачний фон. Прочитавши їх, можна зауважити рух до *diminuendo*: Псалом 2 оспівує царя в момент помазання і вказує, що той набуває статусу сина Божого під час інтронізації; Псалом 72 показує, що Божа обітниця Давиду продовжується в його нащадках⁴⁵, а Псалом 89 представляє неефективність Давидового союзу. У другому сегменті можна побачити вирішення проблеми, порушеної у Псалмі 89. Початкові псалми (93; 95-99) з книги IV наголошують на царюванні Господа і Його владі над світом. Таке усвідомлення спонукає до прослави Бога. Збірка псалмів запрошує «все, що дихає», віддати хвалу Богові (Пс 150:6). Такий настроєвий фон і пересмислення минулої богословської концепції відображає становище екзильного та постекзильного Ізраїля: царство Ізраїля впало, люди пригноблені іншими народами, але є надія, що Господь-Цар спасе свій народ. Іншими словами, надія на нове царство, де управлятиме сам Господь, – це богословська домінанта у формуванні Псалтиря⁴⁶.

Композиція Псалтиря 11QPs^a також пронизана темою Давида⁴⁷. Збірка псалмів, яку здебільшого приписують Давидові – на початку сувою

⁴⁴ G. H. Wilson, «Shaping the Psalter: A Consideration of Editorial Linkage of the Book of Psalms» // J. Clinton McCann (ed.), *The Shape and Shaping of the Psalter*, JSOTSup 159, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1993, 72-82.

⁴⁵ Зверніть увагу на заголовок з іменем Давида: כָּלֹּ תַפְלוֹת דָּוִד בֶּן יִשָׁי («Молитви Давида, сина Єссея, закінчені») (Пс 72:20).

⁴⁶ Wilson, «Shaping the Psalter», 81.

⁴⁷ Структура 11QPs^a: Псалом 101 > 102 > 103; 109 > [110]; 118 > 104 > 147 > 105 > 146 > 148 [+120] > 121 > 122 > 123 > 124 > 125 > 126 > 127 > 128 > 129 > 130 > 131 > 132 > 119 > 135 > 136 > Зв'язка > 145 [+ інший Псалом?] > 154 + Заклик до спасіння > 139 > 137 > 138 > *Сирах* 51 > Звернення до Сіону > 93 > 141 > 133 > 144 > 155 > 142 > 143 > 149 > 150 > Гімн Творцеві > Останні слова Давида > Твори Давида > 140 > 134 > 151A > 151B > чиста колонка [кінець сувою].

(Пс 101, 102, 103, 109) і в кінці (Останні слова Давида, Твори Давидові, Пс 151А і 151В) – становить «конвертну» структуру книги⁴⁸. Щобільше, на визначній ролі Давида для спільноти наголошено в розповіді про його твори в 11QPs^a у колонці XXVII: «І Давид, син Єссея, був мудрим і світлим, як світло сонця; і освіченим, вимогливим та досконалим у всіх шляхах своїх перед Богом і людьми. І Господь дав йому вимогливий та просвічений дух. І він написав 3600 псалмів та пісень, щоб співати перед вівтарем під час щоденних жертв всеспалення *tamid*, на кожен день у році – 364; а для *qorban* Суботи – 52 пісні, і для *qorban* Нового місяця, і для всіх Урочистих зборів, і для Дня покути – 30 пісень. І всіх пісень, які він промовляв, було 446, а пісень для створення сумної музики – 4. І їх загальна кількість була 4050. Все це він вимовив через пророцтво, яке було дано йому Всевишнім»⁴⁹.

Твердження, що всі свої твори Давид вимовив через пророцтво, свідчить як про пророчу цінність його псалмів, так і про продовження його союзу в есхатологічній перспективі. Крім того, як зазначає Уочолдер, у цьому тексті історичного і есхатологічного Давида об'єднано. Використання патроніма שׁוֹן בֶּן עֵסָא («син Єссея») застосовується в есхатологічних контекстах (Іс 11-12; 2 Сам 23:1-7; 11QPs^a 27:2) і слугує ознакою месіанської особи⁵⁰. Справді, Псалми 151А і 151В пропонують нам поєднання двох образів Давида: «літературно-історичного», який з'являється у книгах Самуїла і піднімається від скромного пастуха до великого і могутнього царя, та «ідеалізованого» з Книги Хронік, основне зацікавлення якого полягає в нагляді за храмом та його обрядами. Ці два Давиди поєдналися у Книзі Псалмів⁵¹. Підсумовуючи, можна сказати, що Псалтир 11QPs^a – свідчення месіанського сприйняття псалмів⁵².

⁴⁸ Для оцінки структури 11QPs^a див.: G. H. Wilson, *The Editing of the Hebrew Psalter*, SBLDS 76; Chico, Calif.: Scholars Press 1985, 126-127; Ben Zion Wacholder, «David's Eschatological Psalter: 11QPsalms^a» // *HUCA* 59 (1988) 45-57; Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls and the Book of Psalms*, 189-198. Потрібно також зазначити, що центральна частина цього Псалтиря вміщує гімни прослави (135 > 136 > Зв'язка > 145). Псалом 151А можна представити як мікроваріант цієї структури: дії Давида як члена родини – прослава Бога Давидом – дії Давида серед Божих людей.

⁴⁹ Переклад Сандерса; див.: Sanders, *The Psalms Scroll*, 92.

⁵⁰ Wacholder, «David's Eschatological Psalter», 34-35.

⁵¹ Там само, 57.

⁵² Необхідно згадати пропозицію П. Флінта про редакцію Псалмів. На основі компаративного аналізу манускриптів псалмів щодо організації термінів і змісту він вказав на наявність трьох головних і декількох другорядних збірок. Головні видання

Псалтир Септуагінти також відображає есхатологічні й месіанські очікування. Як відзначає Шапер, хоча грецький переклад загалом відповідає мазоретському Псалтиреві, є деякі псалми, які свідчать про переказ єврейського тексту з огляду на використання месіанських та есхатологічних міркувань. Наприклад, у Псалмі 1:5 вчений вказує на «есхатологічний» виклад із покликанням на воскресіння з мертвих: פתפח רעים לא יקמו רעים במשפט («нечестиві не встануть на суді») – «οὐκ ἀναστήσονται ἄσεβεις ἐν κρίσει (нечестиві не воскреснуть на суд)». Псалом 2 відображає месіанську надію на нового мудрого царя, який відновить Ізраїль (*cruх interpretum* – נשקרו ברך – «цілуйте сина» у LXX перекладається як «δράξασθε παιδείας» – «прийміть науку»); поняття Месії, який навчає – одна із суттєвих характеристик есхатологічної думки. У Псалмі 71 (72 МТ) перекладач до «імені царя» додає прикметник «благословенний», тоді як єврейський текст використовує його лише щодо Бога (стих 17: יהי שמו לעולם, «нехай Його ім'я буде повіки» – «ἔστω τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας», «нехай Його ім'я буде благословенне на віки»; стих 19: וברוך שם כבודו לעולם, «і благословенним є ім'я Його слави повіки» – «καὶ εὐλογητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα», «і благословенне є Його славне ім'я у вічності»). Ця зміна, за Шапером, вказує на зростання значення месіанського царя у Псалтирі LXX. Загалом у грецькому Псалтирі є 18 псалмів (9 із них приписують Давидові!), які відображають есхатологічні очікування чи містять месіанські риси⁵³. Утім, Шапер не пропонує пояснення Псалма 151 (він головню застановляється на грецьких і юдейських розбіжностях); його ідеї допомагають оцінити роль Псалма 151 як кінцевої композиції грецького Псалтиря за допомогою сильного акцентування на вірі в Месію з Давидового кореня.

Підсумовуючи, можна сказати, що Книга Псалмів за версією Септуагінти разом із Псалтирем 11QPs^a свідчить про месіанське розуміння

Псалтиря такі: 1) *видання I*, яке складається з Псалмів 1- чи 2-89, що незалежно існують задовго до формування цілого Псалтиря (-ів); 2) *видання IIa*, яке охоплює *видання I* та 11QPs^a і відображає літургійне життя юдейських груп, що дотримувалися сонячного календаря; 3) *видання IIb*, яке містить *видання I* і Псалми 90-150 мазоретського Псалтиря. Див.: Flint, *The Dead Sea Psalms Scrolls*, 167-170. Можна зауважити, що Псалма 1 – псалма традиції мудрості – немає в сувої псалмів із Юдейської пустелі (виняток – Пс 1:1, цитований у 4QFlor), і це означає, що Псалом 2 – царський псалом – функціонував як вступний твір. Цей факт ще раз свідчить про месіанське прочитання псалмів із Кумрану.

⁵³ Див.: J. Schaper, *Eschatology in the Greek Psalter*, WUNT 76, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1995, 46-126.

Давидового твору, тоді як мазоретський Псалтир свідчить про збалансований діалог між сподіваннями царського завіту і мудрою настановою довіритися Ягве.

Висновок

Псалом 151 представляє передання періоду Другого храму про ідеального царя Давида, а також про очікування месіанського Давида. Хоча мазоретський Псалтир не містить цієї композиції, він підтверджений як кумранськими, так і іншими стародавніми Псалтирями. 11QPs^a 28:3-14 порівняно з Псалмом 151 LXX – це повна змістовна й ідейна композиція з чіткою літеральною структурою. Крім того, «додаткові» стихи у тексті Псалма з Кумрану, яких немає у грецькій версії, допомагають прояснити зміст і граматику грецького варіанта. Зокрема, можна зробити висновок, що юдейський текст відображає оригінальну композицію, на відміну від грецької версії, яка є похідною і скороченою. Що стосується дати укладання, то треба зазначити, що зміст і жанр Псалма 151 відображають постекзильні поняття про ідеального Давида, тенденцію до поетичного переписання його біографії й очікування на месіанського Давида.

Остаточна редакція мазоретської Книги Псалмів – це помірковане і збалансоване есхатологічне / месіанське тлумачення псалмів. Себто, очікування на месіанського Давида переплітається з переконанням традиції мудреців, що все відбуватиметься лише з волі Царя-Господа. Водночас Псалтир 11QPs^a і Псалтир LXX перебувають під значним впливом надії на прихід Месії з роду Давида. Беручи до уваги той факт, що процес остаточного формування псалтиря закінчився до кінця I ст. по Р.Х. і Псалом 1 було додано у Псалтир пізніше, Псалом 2, поряд із Псалмом 151, можливо, функціонував як *inclusio* і тому є доказом месіанського духу Псалтиря.